

Кыдыкбаева К. С.

Ч. АЙТМАТОВ КӨРКӨМ СӨЗ ӨНӨРҮНҮН ЗАЛКАР ӨКҮЛҮ

Кыдыкбаева К. С.

Ч. АЙТМАТОВ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА

K. S. Kudykbaeva

CH. AITMATOV-GREATEST MASTER OF THE LITERATURE

Аннотация: Макалада Ч. Айтматовдун мындай дүйнөлөрдү жаратуудагы устаттыгынын, өжөрлүгүнүн эң башкы сыры-көркөм ойлоонуу манерасынын жана аны кагаз бетине чагылдырып -туюндура билүүсүнүн ар тараптуу, көп катмарлуу болушу тууралуу сөз болот.

Негизги сөздөр: сыр, көркөм, ой, манера, чыгарма, кош тилдүүлүк, дүйнө, чагылдыруу, тил.

Аннотация: В статье профессионализм мирапроизведений, упрямство самый главный секрет в манере художественного мышления и отражения его на листе, о донесении разных мыслей и много значимых слов.

Ключевые слова: произведение, художественный, язык, выдающийся, слово, средство, талант, особенность, культура

Annotation: The article deals with Ch. Aitmatov's professionalism of the world works, stubbornness is a main secret in an art manner of thinking and mirror it on the paper, the report different thoughts and a lot of significant words.

Key words: the work, artistic spectacular, word, the language, resource, feature, culture, talent.

Ч. Айтматовдун ар бир чыгармасы, мейли көп катмарлуу романдарыболобу, мейли миң жылдык жүк көтөргөн повесттери болобу, чакан сюжетке терең мазмунду батырган маселелери же коомдун, жашоонун, адам баласынын актуалдуу көйгөйлөрүн козгогон публицистикалары болобу, сөздүн жардамы менен курулган өзүнчө чоң, татаал, көркөм чыгармаболуп саналат. Ч. Айтматовдун мындай дүйнөлөрдү жаратуудагы устаттыгынын, өжөрлүгүнүн эң башкы сыры-көркөм ойлоонуу манерасынын жана аны кагаз бетине чагылдырып -туюндура билүүсүнүн ар тараптуу, көп катмарлуу болушу. Арийне сөз өкүлүнүн көркөм ойлоноуужөндөмү канчалык күчтүү, терең болбосун, ошол адамойду тилдин жардамы менен туюндура билүү чеберчилиги ошончо күчтүү болсо, жакшы же мыкты чыгарма жаралбастыгы талашсыз. Мына ушул жагынан алганда Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларынын эң башкы касиеттери алардын тили мененбашкача айтканда, тилдик каражаттардын тандалып алынышы, конкреттүү контекст ылайык каражат-бирдиктин колдонулушу, ар бир сүйлөм, сөз, а түгүл, тыбыштын чыгарманын жалпы тулкусунда семантикалык, функционалдык, эстетикалык мааниге ээ болушу менен байланыштуу.

Ч. Айтматов абдан чегине жеткире жазып койгондуктан көп калемгерлер учурдун темасынан качып, тарыхка кетип жатышат деп өзгөчө басым жасап айткан. [К. Асаналиев 1971ж]
Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы билингвизм (кош тилдүүлүк) жаатына токтолсок.

Көркөм өнүгүштө билингвизм барган сайын күчөп, өзүнчө бир закон ченемдүү окуяга, адабий процесстин мурда болбогон кандайдыр бир өзгөчөлүктөрүн аныктаган күчтүү факторго айланып баратканына молдовия жана орус тилинде жазган И. Друцэ, белорус жана орус тилинде жазган В. Быков, кыргыз жана орус тилинде жазган Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы айкын күбө. Билингвизм чыгармачылыгы улам көркөм өнүгүүнүн жаңы тартибинде, жаңы чен-өлчөмү пайда болду десек жаңылышпайбыз. Мына ушунун өзүнөн эле эки тилде иштөө, бул баарынан мурда эки тил бир эле учурда бирдей аракеттенип, бири-бирине өтмө катары өтүп турган карым- катышуу, эриш- аркак, кайчылаш чыгармачылык процесс экени таасын эле көрүнүп турат. Бул жөн эле билингвизм шартында өзүнөн-өзү боло турган тилдик системалардын ортосундагы өз ара кыймыл аракеттенүү, интерференция гана эмес, көркөм чыгармачылыктын мындай шартында билингвизм эки башка маданиятка кызмат кылуу менен бирге, алардын ар бирин мурда болбогон касиет-сапаттар менен байытууга, күчөтүүгө жаны мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Бирок, бул жаңы мүмкүнчүлүктөрдүн ачылышы тикелей кездешкен тилдердин жекече өзгөчөлүгүнө жараша ар башка кырдаалдарда, ал турмак татаал драмалуу окуялардын коштоосунда да өнүгүшү мүмкүн. [К. Асаналиев. "Ч. Айтматов: кечээ жана бүгүн" 196] -депулуу окумуштуубуз К. Асаналиев Ч. Айтматовдун жазуучулук феноменине жаңыча көз караш жасоо менен бирге чыгармалардагы стилдик өзгөчөлүктөр, ал тургай ар бир чыгармасындагы колдонулган көркөм сөз каражаттарынын ары татаал, тереңдигине карабастан, бир эле эки тилде жазып, кош тилдүү чыгармачылыкка аң-сезимдүү жана принципалдуу турдө өнүгүшү жана аны билингв-жазуучу катарында таанып билүү "Гүлсарат" повестинен улам башталган. Ч. Айтматовдун кош тилдүү адабий ишмерлигине Ч. Жолдошева өзүнчө мамиле жасайт, ал аны эки башка тилдеги эки башка чыгармачылык процесс катарында карайт, котормочурунда кыргыз же орус тилиндеги өзгөрүүлөрдү, мурдагы оригиналдан айырмаланган стилдик жаңыланууларды ошол тилдин системалык, функционалдык бөтөнчүлүктөрү менен түшүндүрөт. Маселен, "Биринчи мугалим" повестинен кыргызча, орусча тексттерин, мындайча айтканда, майда-чүйдөсүнө чейин, эпизод, монолог, сүрөттөмөлөрдөн тартып, айрым бир калька, фразеология, салыштырма эпитеттерге чейин катарга коюлуп, кыргызча жана орусча вариантындагы бөтөнчүлүктөр талдоого алынат. "Биринчи мугалим" повести Ч. Айтматовдун чыгармачылыгында автордук котормого толук өтүүдөгү өзүнчө бир баскыч болду. [Жолдошева Ч. "Современная кыргызская повесть и проблемы перевода" Фрунзе 1981. 143стр].

Жогоруда Жолдошева Ч. белгилеп кеткендей; Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы көркөм сөз каражаттарынын колдонулушу кыргыз тилинен орус тилине которулган котормо чыгармасынын болобу, дегеле бир сөздөр, сүйлөмдөр, макал-лакаптар өзүнүн улуттук колоритин жоготпойт. Демек, көркөм чыгармачылыктагы билингвизм жалаң гана лингвистикалык, тилдик процесс эмес экени, ал ошондой эле философиялык аң – сезим, эстетикалык окуя экени түшүнүктүү боло баштайт.

Ч. Айтматов бир сөзгө, сүрөттө каражатына терең маани берип, күчтүү сезим, философиялык кенендик, тереңдик камтый билерин, сөздүн асылдыгын айкын сезип, аны жогорку чеберчиликте, чоң ийкемдүүлүк жана билгичтик менен пайдалана билерин, ошонун натыйжасында кайталангыс Айтматовдун кооздукка чулганган жекечестилди таап алганын [Бакашова 1987:8] жазуучунун кыргызча жазылган төрт повестинде ("Бетме-бет", "Жамила", "Биринчи мугалим") салыштыруу менен метафоралардын семантикалык, функционалдык, классификациялык-дифференциялык өзгөчөлүктөрүн талдоо аркылуу ачып берген.

Көркөм чыгармачылыкта башкы нерсе-адам руханы, анын күчү жана касиети экенин мен улуу эпикалык чыгармалар бекемдейт го деп ойлойм. Баарыдан мына ушуну таануу жана ачуу маанилүү. Классиканы эстеп көрөлү. Мисалы, Л. Толстой баарыдан мурда өзүнүн чыгармачылыгынын гуманисттик негизи боюнча улуу. Же болбосо: эгер элдик эпикалык чыгармаларда, жомоктордо, легендаларда бийик мазмун, социалдык-нравалык жана философиялык жалпылоо болбосо, алар азыр эч кандай эстетикалык жана рухий баалуулукка ээ болбос эле – деп, Ч. Айтматов “Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат” эмгегинде белгилеп кеткендей, кош тилдүүлүккө терең мамиле жасаган. Сөз жаңычылдык жөнүндө жүрүп жатканда тил маселесине да, тагыраак айтканда, улам өсүп бараткан билингвизмдин шартында азыркы адабий тилдердин калыптаныш проблемасына кайрылбай өтүүгө болбойт. Биз көркөм чагылтуунун жаңы каражаттарын изденүү жөнүндө айткан учурубиз, албетте, адабиятта ойдучагылдыруунун биринчи каражаты тил экенин түшүнөбүз. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы лингвистикалык, ошондой эле билингвизм жаатындагы чыккан чыгармаларынын өзгөчөлүктөрүн жогорудагы изилдөөчүүлөрдүн эмгектеринде белгиленип кеткендей, биздин тилдердин байланышына жана өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүп жаткан орус тилибиздин бардыгыбызга күчтүү жана жемиштүү таасир этип жаткандыгы шексиз. Бирок ушул процесстин өзүндө көздү жумуп коюуга болбой турган проблемалар бар. Улуттук лексиканын маанилик жактан байышы, акырындап ойлоо маданиятынын жаңыруусуна алып келген орус тилинин таасиринин натыйжасында сөздүн, тилдин кошумча логикалык жана образдык функцияларга ээ болушу башка кеп. Ч. Айтматов: “Байыркы сөз” жөнүндө айтканда ментар, филологиялык маанидеги эмес, кенен, ичине бардыгын камтуучу сөздү эсте тутуп жатам. Сөз, керек болсо, өзүнө дүйнөнүн тагдырын камтыйт. Албетте, сөз жөнүндө айтуу, ошону менен бирге, демек, адамзаттын көкүрөгүндө сакталып, көркөм өнөрдүн табиятына сиңип, биротоло орноп калган нерсе жөнүндө айтуу – деп айткандай (Ч. Айтматов “Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат” 1989 ж.) [2] анын ар бир чыгармаларындагы таамай, терең философиялык көзкарашты камтыган жазуучулук стили эч бир окурманды кайдигер калтырбайт. Албетте, Ч. Айтматовдун чыгармаларына илимий изилдөөдө анын пейзаждык, мейли портреттик жана башка сүрөттөөлөрдө болсун, автордук баяндоодо каармандардын дүйнөсүн ачып бере алган өз ара баарлашуусунда, монологунда, китебиндеболсун, улуттук колориттин ачык-айкын сезилип турушу, таасындык таасирдүүлүк да, ириде, тил каражаттарынын ыктуу тандалып алынышы жана орундуу колдонулушунан байланыштуу. Анткени көркөм чыгарманы биринчи элементи сөз экени жалпыга маалым. Адамзаттын агып турган тиричилиги дайыма болочокко багытталганы менен өткөн тажрыйбасы- анын түпкү күл азыгы, таянган тоосу келечек урпактарга энчилген мурасы белгилүү инсаныбыздын бири Ч. Айтматовго тиешелүү экендиги талашсыз. Мына ушул өңүттө ар бир келечек илимпоздорулуу жазуучубуз Ч. Айтматовдун чыгармаларына ар тараптуу изилдөөлөрдү жүргүзүп келүүдө.

Адабияттар:

1. К. Асаналиев. ”Ч. Айтматов: кечээ жана бүгүн”
2. Ч. Айтматов “Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат” Кыргызстан басмасы, 1989 ж.
3. Джолдошева Ч. ”Современная кыргызская повесть и проблемы перевода”- Фрунзе, 1981.
4. Бакашова Ж. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы салыштыруу менен метафора- Бишкек, 1997.
5. Садыков А., Садыкова Н. Ч. Айтматовдун повесттеринин стилдик өзгөчөлүктөрү. -Бишкек, 2002.

Рецензент: к. ф. н., доцент Абдыкалыкова Г.
